

УДК 331.556.4

Палінчак М.М.*доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин,
декан факультету міжнародних відносин
Ужгородського національного університету***Дроздовський Я.П.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету***Палінчак В.М.***аспірант
Ужгородського національного університету*

СВІТОВІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ (ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

У статті на основі широкого кола наукової літератури з проблем міжнародної міграції висвітлюється сутність цього явища, описуються його види. Тут на світовому масштабі розкрито і проаналізовано основні форми і причини міжнародної міграції і подано короткий історичний екскурс розвитку даного явища у світі за останні два століття. У роботі з'ясовано напрями та обсяги сучасних міграційних процесів, а також визначено їх провідну мету – прагнення мігрантів до поліпшення матеріального стану.

Ключові слова: міграція, міжнародна міграція, форми і причини, напрями та обсяги сучасних міграційних процесів.

Palinchak N.M., Drozdovskiy J.P., Palinchak V.M. МИРОВЫЕ МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ (ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА)

В статье на основе широкого круга научной литературы по проблемам международной миграции освещается сущность этого явления, описываются его виды. В мировом масштабе раскрыты и проанализированы основные формы и причины международной миграции и дан краткий исторический экскурс развития данного явления в мире за последние два века. В работе выяснено направления и объемы современных миграционных процессов, а также определена их главная цель – стремление мигрантов к улучшению материального положения.

Ключевые слова: миграция, международная миграция, формы и причины, направления и объемы современных миграционных процессов.

Palinchak N.M., Drozdovskiy J.P., Palinchak V.M. INTERNATIONAL MIGRATION PROCESSES (GENERAL CHARACTERISTICS)

This paper describes nature and types of international migration based on a wide range of scientific literature. The main forms and reasons of international migration and brief historical overview of the phenomenon in the world over the past two centuries uncovered and analyzed on a global scale. The paper found the directions and amounts of current migration processes and determined their top goal – striving to improve welfare.

Keywords: migration, international migration, forms and reasons, directions and volumes of modern migration.

Постановка проблеми. Одним із важливих елементів глобальної економічної системи, на яку перетворився світ наприкінці другого – початку третього тисячоліття, є міжнародний ринок праці з його уніфікованою шкалою критеріїв щодо якості трудових ресурсів, розвитком нових форм зайнятості, гнучкістю та надзвичайною мобільністю сукупної робочої сили. Міжнародний ринок праці, який об'єднує понад 1,3 млрд. працездатного населення світу, потребує формування регулятивного та координаційного механізмів з узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, їх перерозподілу між різними країнами, регіонами, ланками світового господарства та ефективного використання, розширює можливість обміну знаннями, інформацією і досвідом між народами.

Хоча у світовій практиці вже існують достатньо змістовні моделі системного втручання в процес міждержавної трудової міграції населення (насамперед, це праці Дж. Борхаса, А. Роя, К. Макконела, Я. Мінсера, Маноло І. Абелли та ін.), та й провідні вітчизняні вчені також зробили вагомий внесок в процес дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання (роботи О. Власюк, В. Геєць, С. Злупко, А. Кравченко, Е. Лібанової, Ю. Макогон, О. Малиновської, С. Пирожкова, С. Писаренко, О. Позняка тощо), все

ж, як нам здається, відсутнім є комплексне наукове дослідження даної проблеми, яке було б: а) загальнодоступним, б) невеликим за змістом, в) повноцінним за всебічним з точки зору розкриття основних аспектів міжнародної міграції.

Зважаючи на все вищевикладене, просто необхідним, на нашу думку, є подання загальної характеристики міграційних процесів у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині можна говорити про десятки, а то й сотні, наукових досліджень з проблем міграційних процесів у світі. Немає сенсу використовувати більшу частину з них, через комплексність та невеликий розмір нашої роботи. А тому для написання статті нами використовувалися останні дані та доповіді Державного комітету статистики України, а також наукова література останніх років, які певним чином торкаються окресленої нами теми.

Так, дані про сутність міжнародної міграції робочої сили та її види отримуємо з праць О.Д. Воробйова [1]; О.Ю. Кичак [4]; В.В. Козика, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко [5]; В.В. Липова [7] та з статистичних щорічників [2; 3], у яких частково досліджуються економічні наслідки міжнародної міграції робочої сили для світової економіки в цілому, для країн еміграції та імміграції, для самих мігрантів. Відомості ж про форми і причини міграцій, а також короткий історичний екскурс розвитку даного явища

у світі за останні два століття, отримуємо з матеріалів періодичної преси, зокрема з публікації І. Крючкової [6], звіту «Міграція та глобальна рецесія» [8] та посібника «Україна і світове господарство» [12]. Інформацію ж про масштаби й основні напрямки сучасних міграційних процесів беремо як з монографічних досліджень М.Д. Пістуна [9] та Е.Д. Халевинської [13], так і з посібників «Світова економіка» [10] та «Соціально-економічна географія України» [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність компактного комплексного наукового дослідження загальної характеристики міграційних процесів у світі.

Метою статті є висвітлення особливостей розвитку світових міграційних процесів.

Комплексний характер мети зумовив цілий ряд завдань, розв'язанню яких присвячене дане дослідження, зокрема основними з них є:

- розкрити суть світових міграційних процесів та виділити види міграції;
- визначити основні етапи руху міжнародної міграції робочої сили;
- сформулювати форми і основні тенденції розвитку міграційних процесів;
- сформулювати відповідні висновки з урахуванням масштабів, ознак і чинників трудової міграції у світі на етапі трансформації світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сутність та види міграції робочої сили

Однією з необхідних умов ефективного функціонування ринкової економіки є мобільність факторів виробництва, їхня здатність переходити з галузі в галузь у пошуках вищого рівня доходу. Різні фактори виробництва характеризуються різним ступенем мобільності і від нульової (земля, природні ресурси) до дуже високої (капітал). Як відомо, об'єктом експорту-імпорту є лише товари і деякі послуги, у той час як фактори виробництва переміщуються усередині країни, впливаючи на розподіл доходів, але не можуть експортуватися чи імпортуватися. У цих умовах, відповідно до теорії Хекшера-Оліна, пересування товарів з країни в країну компенсує низьку мобільність факторів виробництва в масштабах світового господарства. Однак у міру розвитку світових господарських зв'язків росте і ступінь міжнародної мобільності факторів виробництва – підсилюється міграція робочої сили з країни в країну, формуються потужні потоки короткострокового і довгострокового капіталу, активно розвивається міжнародна передача технологій і т.д. [7, с. 213].

Важливо підкреслити, що міжнародна мобільність факторів виробництва, як правило, штучно обмежується державою, яка піддає її більш жорстким обмеженням, ніж торгівлю товарами і послугами. Це пояснюється тим, що переміщення факторів виробництва з країни в країну часто породжує не тільки економічні, а й значні політичні і соціальні проблеми.

Поширення ж продуктивних сил – об'єктивний процес незалежно від того, розвивається він стихійно чи регулюється державою. Але історично за ним закріпилися два терміни: міграція – для стихійного або непрямого керованого процесу і переселення – для організованого процесу.

Міграція населення – це будь-яке територіальне переміщення населення, пов'язане з перетином як зовнішніх, так і внутрішніх меж адміністративно-територіальних утворень з метою зміни постійного місця проживання або тимчасового перебування на території для здійснення навчання або трудової діяльності незалежно від того, під переважаючим впливом яких чинників вона відбувається [1, с. 35].

Міжнародна ж трудова міграція – процес організованого чи стихійного переміщення працездатного населення між країнами, що має постійний чи тимчасовий характер, викликаний економічними причинами [3, с. 75].

Звіт Міжнародної організації з міграції «Світова міграція у 2010 році» визнає, що міграція – це невід'ємна ознака сучасного світу, та зосереджується на розбудові дієвості держав та зацікавлених організацій для того щоб мати можливість належним чином реагувати на міграцію та ефективно й корисно її планувати. Три головні концепції цього звіту щодо майбутнього міграції мають зрозуміле політичне значення. По-перше, невпинний темп міграції та нові проблеми, що з нею пов'язані, означають, що для управління міграцією уряди окремих країн повинні докласти погоджених зусиль. По-друге, для урядів дуже важливо систематично залучати належні фінансові та людські ресурси, для того щоб держави та мігранти могли сповна скористатися потенціалом майбутньої міграції. По-третє, якщо не буде впроваджено належної політики та не будуть залучені необхідні ресурси, то виникне ризик втратити історичну можливість скористатися вигодами цього глобального явища [2].

Зважаючи на все вищевикладене, доцільним, на нашу думку, є виокремлення різноманітних видів та класифікацій міграції робочої сили.

Так, загальновідомо, що зміну місця розташування індивіда можна аналізувати як щодо місця початку руху, так і щодо місця його завершення. Це і становить основу розподілу міграцій на *еміграцію* та *імміграцію*. У вітчизняній науці ці терміни стосуються тільки таких переміщень, які пов'язані з перетинанням державного кордону. У європейських країнах вони стосуються й міжрайонних переселень.

Якщо ж урахувувати елементи кордонів у класифікації міграцій, то можна поділити їх на *локальні* – зміну місця проживання в межах однієї територіальної одиниці; *внутрішні* – у межах держави; *закордонні міграції*. А як пункти початку і кінця міграції знаходяться поза досліджуваною територією, а траса міграції її перетинає, то має місце *транзитна міграція*. Територія, обумовлена безліччю пунктів, між якими відбуваються міграції, називається *полем міграції* [5, с. 266].

У структурі ж трудової міграції за ступенем легальності можна виділити чотири якісно відмінні рівні:

– *Офіційна трудова міграція* – переміщення осіб, які, виїжджаючи за кордон, декларують участь у трудовій діяльності як мету виїзду і є легальними трудовими мігрантами в приймаючих країнах (саме їх і фіксує офіційна статистика).

– *Неофіційна легальна міграція* – поїздки за кордон з декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, з подальшим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; учасники таких поїздок не можуть бути відстежені вітчизняною статистикою, але при цьому стають цілком легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах.

– *Успішна нелегальна міграція* – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн.

– *Міграція жертв злочинних угруповань* – торгівля людьми та інші випадки перебування мешканців країни-донора в нелюдських умовах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі [4, с. 67].

Та все ж таки більшість дослідників надають перевагу наступній класифікації міграції, виділяючи такі її види:

- *сезонні* – переміщення переважно працездатного населення до місць тимчасової праці та проживання на нетривалі терміни (декілька місяців) із збереженням можливості повернення у місяці постійного мешкання;

- *епізодичні* – ділові, культурно-побутові, рекреаційні та інші переміщення здійснювані не лише нерегулярно в часі, але й не обов'язково у тих самих напрямках;

- *маятникові* – масові щоденні або щотижневі переміщення населення між окремими поселеннями від помешкань до місць працевлаштування та у зворотному напрямку. У процесі маятникових міграцій здійснюється територіальне переміщення робочої сили, що має зворотний характер, одноденний чи кількаденний цикл та не супроводжується зміною місця проживання;

- *незворотні* – переселення на нові місця мешкання з метою остаточного залишення тут.

Загалом, намагаючись якось узагальнити всі класифікації, можна виділити такі види міжнародної міграції робочої сили (Див. таблицю 1):

Таблиця 1
Види міжнародної міграції [4, с. 78]

Критерій	Види міграцій
За часовою ознакою	– остаточна – тимчасова: • сезонна • маятникова
За юридично-обліковою ознакою	– легальна – нелегальна
За характером прийняття рішень	– добровільна – примусова
За соціальною належністю	– робітників – спеціалістів

Та незважаючи на види, як індивідуальні, так і групові міграції є формою задоволення потреб, реалізація яких вимагає зміни місця проживання. Беручи ж до уваги те, що в деяких міграціях важливу роль може відігравати випадковий фактор, потрібно відзначити, що вони, як масові явища, підкоряються і певним закономірностям. Міграції відображають історію розвитку суспільства і прагнення окремих осіб, які сформувалися в конкретних соціально-політичних і економічних умовах.

Як відзначено у зазначеному звіті МОМ, «через дедалі зростаючі демографічні невідповідності, наслідки екологічних змін, завдяки новій динаміці глобальної політики та економіки, технологічній революції та соціальним мережам у наступні десятиліття міжнародна міграція скоріш за все змінить масштаб, досяжність та складність. Такі перетворення будуть пов'язані з розширенням можливостей – від економічного розвитку та скорочення бідності до соціальних та культурних інновацій. Однак вони також загострять вже наявні проблеми та призведуть до виникнення нових – від проблеми незаконної міграції до захисту прав людини мігрантів» [2].

Форми і причини міграції

Загальновідомо, що міжнародну міграцію викликають причини економічного і політичного, військового порядку. Перші носять більш-менш постійний характер, другі зв'язані з політичними подіями в окремих країнах, а також з війнами, що породжують вимушених мігрантів-біженців переміщуватися

на інші території. Хоча вимушені міграції населення і викликаються причинами позаекономічного порядку, вони теж ведуть до перерозподілу трудових ресурсів між країнами, що впливає на розвиток економіки як країн еміграції, так і країн імміграції.

Для кращого виокремлення причин міжнародних міграцій, зробимо короткий історичний екскурс розвитку даного явища у світі за останні два століття та виокремимо їх основні форми. Так, до прикладу, у післявоєнний період більш великі міграційні потоки були пов'язані, із *установленням нових державних кордонів*, виникненням світової системи соціалізму і крахом колоніальної системи. Так, наприклад, згідно з Потсдамською угодою трьох держав – СРСР, США і Великобританії східна границя Німеччини пройшла по лінії Одер – Нейсе, і німецьке населення, що проживало раніше на сході цієї лінії, а також у країнах Центральної і Південно-Східної Європи, було в переважній більшості переселено на території тодішніх НДР і ФРН. У Східну Азію в Японію було переселено близько 6 млн. чоловік, головним чином з Китаю і Кореї.

Утворення самостійних держав у ряді випадків супроводжувалося переселенськими рухами величезного масштабу. З колишніх колоній, що стали суверенними державами, як правило, емігрувало біле населення. Утворення Ізраїлю і його воєнні дії проти сусідніх держав привели до виселення близько 3 млн. чоловік, палестинських арабів. Політичні зміни у В'єтнамі, Кубі, Ефіопії, Афганістану військові агресії і громадянські війни в ряді з цих держав викликали значні переміщення населення [12, с. 211].

Число ж *біженців* драматично зросло в 80-90-ті роки. В Африці їхнє кількість наблизилася до 12 млн., в Азії перевищила 5 млн. чоловік. Найбільше число біженців (5 млн.) приходиться на вихідців з Афганістану. Великі маси камбоджійських біженців – 350 тис. – живуть у Таїланді, 100 тис. іракців – в Ірані, 100 тис. м'янмарців – у Бангладеші. У Європі нараховується близько 1,8 млн. біженців, а в США – 1 млн. Цивільні конфлікти в колишній Югославії виникли внаслідок найглибшої кризи в русі біженців в останнє десятиліття XX століття. У середині 1992 року там було понад 2,3 млн. вимушених переселенців, 0,5 млн. з яких шукали притулок за кордоном. Великий потік біженців виник внаслідок розпаду СРСР – понад 6 млн. чоловік. Взагалі, можемо говорити про те, що XX століття є століттям біженців. У 1994 році їхнє число перевищило 27,4 млн. чоловік (1980 рік – 9,6 млн.). Вимушена міграція набула світового характеру, торкнувшись багатьох країн. Основна маса вимушених мігрантів (83%) осіла в країнах, що розвиваються.

Основну роль у сучасному міжнародному русі населення відіграє *трудова міграція*. Масштаби її постійно ростуть, і в цей процес залучені практично всі країни. Міждержавна трудова міграція прийняла безпрецедентний характер, стає типовим явищем соціально-економічного життя сучасного світу.

Можливість міжнародної міграції робочої сили виникає внаслідок національних розходжень в зарплатній платі. Необхідність переселенських рухів найманої праці від країни до країни диктується нерівномірністю утворення відносного перенаселення на міжнародній арені. Робоча сила рухається від країн багатих трудовими ресурсами, до більш багатих капіталом країн. Більше половини міжнародних мігрантів є вихідцями з країн, що розвиваються, 2/3 з них знаходяться в індустріальних країнах. Приплив нових контингентів мігрантів у ці країни пов'язаний з якісними диспропорціями на їхніх ринках праці.

Потоки трудової міграції протягом тривалого періоду часу зазнали визначних змін. У XIX столітті міжнародна міграція була спрямована в основному в бідні капіталою колонії, і насамперед у Північну Америку, Австралію. Масова імміграція в окремих районах світу привела до виникнення і розвитку там переселенських суспільств, що додало імпульс розвитку світової господарської системи. Переміщення іммігрантів, засобів виробництва і фінансових ресурсів сприяло утворенню в другій половині XIX – початку XX ст. групи переселенських держав, основні напрямки суспільного розвитку яких визначалися європейськими державами [8].

У другій половині минулого сторіччя сформувалися нові центри тяжіння іммігрантів. Еміграція стала йти з менш розвинутих у більш розвинутих країни. Наймогутніший центр тяжіння утворився в Західній Європі, у результаті з постачальника емігрантів вона перетворилася в центр тяжіння робочої сили. Уже на початку 50-х у країнах ЄС нараховувалося близько 15 млн. трудящих-мігрантів і членів їхніх родин. У середині 70-х великий центр імміграції склався в районі Перської затоки, і на початку 90-х іноземці склали там 70% робочої сили. Своїм центром тяжіння іммігрантів, націоналістичним за своїм характером, став Ізраїль. Його населення на 2/3 збільшилося за рахунок міграційних потоків і значною мірою (на 1/3) за рахунок вихідців з Радянського Союзу. У Латинській Америці центрами тяжіння робочої сили стали Аргентина, Бразилія і Венесуела з чисельністю іммігрантів від 5 до 8 млн. чоловік. В Африці центрами тяжіння робочої сили стали ПАР і Кот-Д'Івуар.

Основними постачальниками робочої сили в Азії були Індія, Пакистан, Філіппіни, Малайзія, на Близький Схід – Ліван, Йорданія, Туреччина, в Африці – Марокко, Алжир, Туніс, Гана, Малі, Чад, Гвінея, Мозамбик, у Північній Америці – Мексика, у Європі – Польща, Португалія, Італія, Ірландія. У 90-і роки країни Південної Європи – Греція, Італія, Іспанія перетворилися з країн чистої міграції в країни нетто-міграції.

Міжнародна міграція населення відіграє важливу роль у демографічному розвитку окремих країн і регіонів. У результаті міграційних потоків цілий ряд промислово розвинутих країн нівелював звужене відтворення населення. У 80-і роки частка зовнішньої міграції в загальному прирості населення таких країн, як Канада, Австралія, Франція, перевищила 25%, США – до 50%. З іншого боку, значні еміграції призводили в ряді країн до процесу депопуляції, що спостерігалось в 60-і роки в Ірландії, Греції, Португалії, незважаючи на високий приріст населення в цих країнах. В другій половині 80-их років Ліван утратив 1/10 частину населення, Мексика – близько 1%. Відомий французький демограф А. Сови прирівнював еміграцію до смертності [6, с. 25].

Що ж стосується форм *міграційних процесів*, то вони змінюються залежно від багатьох обставин. Найзагальнішими є *постійна* й *тимчасова форми міграції*.

Постійна, або безповоротна, міграція була абсолютною переважачою формою аж до Першої світової війни. Значні маси європейців назавжди покидали свої країни й переселялися на постійне проживання у США, Канаду, Австралію, поступово інтегрувалися в структуру населення цих країн, стаючи його постійною частиною. Переселення у зворотному напрямку було мізерним.

Теперішня ж міграція набула тимчасового характеру: мігранти здебільшого мають намір по закінченні

певного строку повернутися на батьківщину. Таким чином, відмітною рисою сучасної міжнародної трудової міграції є ротаційний характер. Така форма міграції не є новою, вона виникла ще на початку століття, але масових масштабів набрала в 60-ті роки [11, с. 128].

Ротація буває прискореною та уповільненою. У прискорену (до трьох років) потрапляє вся завербована та ретельно відібрана іноземна робоча сила, уповільнена триває довше й охоплює працівників, відібраних уже в процесі виробництва. На їхню частку, як правило, припадає не більш ніж 30% усієї чисельності працівників-іноземців. Спостерігається тенденція до збільшення часу перебування мігрантів у країнах-реципієнтах. Посилюється їх прагнення до натуралізації. Певній частині іммігрантів справді вдається домогтися натуралізації, і вони стають, таким чином, постійним елементом населення країн-реципієнтів.

Міжнародна міграція впливає на вікову і статеву структуру населення країн – донорів і приймаючих країн. Серед іммігрантів переважають особи працездатного віку. Частка іммігрантів у робочій силі зазвичай вища, ніж у населенні. У середині 80-х років іноземні робітники склали значну частину працездатного населення в країнах Західної Європи, особливо у Швейцарії (17% у 1987 р.), Західної Німеччини (8,1%), Франції (8,6%).

У теорії вільний рух робочої сили між країнами призводить до вирівнювання заробітної плати і збільшення валового світового продукту. У реальному ж житті всі основні вигоди від міграції робочої сили дістаються країнам-реципієнтам. Оцінити ж їхні масштаби не просто, тому що не усі вони піддаються кількісному обліку. Вони складаються з економії на підготовці фахівців у приймаючих країнах. Вартості продукції і послуг, відповідно створюваної іммігрантами в країні перебування, надходжень від оподаткування. Іммігранти, особливо нелегальні, вносять у доходи країни більший внесок, ніж вони одержують від суспільного сектора. Іммігранти більш молоді, ніж населення в середньому, і вони фінансують частину соціальних витрат постійних жителів.

Різні категорії іммігрантів впливають на відтворення валового продукту. Помітний вплив на економічний розвиток індустріальних капіталістичних країн робить «відтік мозків». До цієї категорії відносять працівників науки, інженерів, лікарів. У 50-60-і роки «відтік мозків» йшов головним чином з одних розвинених країн в інші, загалом у США. З 60-х років еміграція науково-технічних і інших висококваліфікованих фахівців спочатку здійснювалася з країн, що розвиваються, а в 90-і роки XX століття – зі Східної Європи [8].

Принаймні 2/3 припливу «мізків» припадає на США. Частка іммігрантів серед фахівців складає там 17%, у тому числі 40% інженерів і фахівців з ЕОМ, велика кількість викладачів технічних дисциплін в університетах і коледжах. За оцінками чистий вигащ для США від залучення в країну одного «посереднього» вченого-гуманітарія складає у 70-і роки 230 тис. дол., вченого в області суспільних наук – 235 тис. дол., інженера – 253 тис. дол., лікаря – 646 тис. дол. У результаті економія США лише в сфері наукової діяльності складала не менш 15 млрд. дол. Прибуток, який отримує Канада в процесі експлуатації мізків-емігрантів, у 7 разів більший, ніж від населення, яке тут постійно проживало. У Британії вигоди від залучення іноземних фахівців у три рази перевищують розміри її економічної допомоги країнам Азії й Африки.

Аналіз ситуації в США показує, що приплив іммігрантів не пов'язаний із загостренням конкуренції

на ринку праці і ростом безробіття серед корінного населення. Більш того, побічно через розширення попиту і прямо через розвиток нового підприємництва стимулює створення нових робочих місць. Іміграція істотно не впливає на середній рівень заробітної плати і диференціацію доходів. Лише в окремих випадках посилення конкуренції усередині визначених професійно-кваліфікаційних груп приводить до деякого зниження заробітної плати. Імігранти звичайно використовуються в рамках так званого вторинного сегменту ринку праці, що характеризується важкими умовами праці, низьким рівнем її оплати і відсутністю можливостей для професійного зростання. Ці обставини обмежують соціальну мобільність мігрантів, створюють основу для їхньої сегрегації. У первинному секторі ринку праці знаходяться тільки мігранти, що відносяться до науково-технічних працівників. Зазвичай їхня асиміляція відбувається досить м'яко в суспільстві країн-реципієнтів. І тільки погіршення економічної ситуації зазвичай призводить до загострення протиріч між корінним і приїжджим населенням.

Масштаби й основні напрямки сучасних міграційних процесів

Початок ХХІ століття, так само як і початок ХХ-го, характеризується різким зростанням міжнародної міграції з економічних причин. Хоча сучасним міграціям властиві, порівняно з великим переселенням народів у минулому, відносно скромніші розміри, але, враховуючи їх високу територіальну концентрацію й специфіку використання праці працівників-мігрантів, вони відіграють досить суттєву роль у системі міжнародних економічних відносин, слугуючи засобом міждержавного перерозподілу робочої сили в межах всесвітнього господарства.

Міжнародна міграція робочої сили набуває дедалі глобальнішого характеру. Сьогодні вона охоплює абсолютну більшість країн світу. Інтенсивне переміщення трудових ресурсів відбувається між державами Європи, Північної й Південної Америки, Африканського материка, Південно-Східної й Західної Азії. Наприкінці 90-х років загальна кількість мігрантів у світі оцінювалася у 125 млн. чол., що становить близько 2% населення планети. Ця цифра в 90-ті роки зростає насамперед за рахунок інтегрування в загальносвітовий міграційний процес країн Центральної та Східної Європи. Згідно зі звітом Міжнародної організації з міграції, число міжнародних мігрантів у 2010 році склало 214 млн. осіб або 3,1% населення світу [9, с. 132]. За даними ж Департаменту з економічних і соціальних питань ООН їхня кількість протягом останніх кількох десятиліть швидко зросла – зі 191 млн. у 2005 році до 214 млн. у 2009-му. Якщо мігруюче населення продовжуватиме зростати такими ж темпами, як і в минулі 20 років, у світі до 2050 року буде загалом 405 млн. міжнародних мігрантів. У той же час кількість внутрішніх мігрантів вже сягає 740 млн. осіб (Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ІМВР), 2009), тому загальна кількість мігрантів сьогодні по всьому світові вже наближається до мільярда осіб [2]. Проте, беручи до уваги дані власного дослідження, можемо відзначити, що дані офіційної статистики навіть приблизно не відображають дійсні масштаби трудової міграції за кордон. Спробуємо це вам проілюструвати на прикладі Закарпатської області України, що є донором робочої сили для десятка країн світу. Так, у серпні-вересні 2006 р. спеціалістами служби зайнятості Закарпаття проводилось обстеження обсягів трудової міграції насе-

лення області, в ході якого з'ясувалось, що станом на 1 вересня 2006 р. 100037 мешканців Закарпаття перебувало на тимчасових роботах, з них: за межами України 68591 особа та 31446 осіб в інших областях України [4, с. 64] (за країнами призначення закарпатські працівники-мігранти розподіляються таким чином: у Чехії на заробітках перебувають 19683 особи, в Угорщині – 4320 осіб, Словаччині – 3094 особи, Італії – 1295 осіб, Португалії – 956 осіб тощо. Разом по зарубіжних країнах, крім країн СНД, працюють 34953 жителі нашої області. Чисельність же закарпатців, які працюють у Російській Федерації (РФ), оцінюється в 28655 осіб [4, с. 113]). Але незважаючи на всі вищезазначені цифри, беручи до уваги дані авторського дослідження (проводилось впродовж 2007-2010 рр. в окремих районах Закарпаття), можна з впевненістю відзначити, що дані офіційної статистики щонайменше втричі занижені [66]. Що ж тоді можемо говорити про світові масштаби?

Хоча всесвітня економічна криза й уповільнила еміграцію у багатьох частинах світу, все ж очікується, що трудові ресурси по всьому світові зростуть з 3 млрд. сьогодні до більш ніж 4 млрд. вже до 2030 року, і це зростання буде навіть швидшим, ніж приріст населення Землі (Світовий банк, 2007). До 2025 року кількість молодих людей, що поповнять трудовий ринок у країнах, що розвиваються, перевершить теперішню загальну кількість робочої сили у промислово розвинутих країнах (Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ІМВР), 2009). Передбачається, що до 2050 року трудові ресурси у найбільш розвинених країнах залишаться приблизно на рівні 600 млн. осіб, у той же час очікується, що у менш розвинених країнах трудові ресурси зростуть з 2.4 млрд. осіб у 2005 році до 3 млрд. у 2020-му та до 3.6 млрд. у 2040 році. З іншого боку, для багатьох країн, що розвиваються, характерна більш молода вікова структура та швидкий приріст населення, і це, скоріш за все, призведе потреби у розширенні доступу до трудових ринків у світі, що розвивається, та в економіках, що виникають. До 2025 року країни, населення яких на 60 чи більше відсотків складається з людей, молодших за 30 років, будуть майже всі розташовані в Африці, на південь від Сахари (Національна розвідувальна рада, 2008) [2].

Зміна клімату та її значення для міграції також викликають дедалі більшу стурбованість політиків. Більшість експертів згодні, що міграція через екологічної зміни, скоріш за все, в осяжному майбутньому зростатиме, хоча здебільшого це буде, мабуть, внутрішня міграція. Найчастіше наводять таку цифру: до 2050 року у процесі пересування будуть перебувати до 200 мільйонів осіб, хоча різні оцінки вкладаються у діапазон від 50 мільйонів до 1 мільярда. Але з упевненістю вже можна сказати, що кількість людей, які вимушені через природні лиха переміщатися, зростає, оскільки протягом останніх десятиліть зросла й загальна кількість природних катаклізмів. У 2008 році приблизно 20 мільйонів осіб стали переміщеними через природні кліматичні катастрофи [2].

Говорячи ж про світові центри тяжіння іноземної робочої сили, які визначають сучасні напрямки міжнародної трудової міграції, то серед них можна виділити такі найважливіші: Північний та Південно-американський регіон, Західноєвропейський ринок, Південно-Східна та Західна Азія, Африканська ділянка переселенських рухів. В останній період щорічно з країни переїжджають 20 млн. осіб [9, с. 132].

На досить високому рівні зберігається приплив іммігрантів до США та Канади, що історично були й залишаються районами масової імміграції населення та робочої сили. Хоча в повоєнні роки в цих країнах були прийняті законодавчі заходи, що обмежують Імміграцію, приплив населення туди з інших країн значно зріс порівняно з останнім передвоєнним десятиріччям. З 1946 по 1982 р. в США емігрувало 3,3 млн. чол., в Канаду – більш ніж 2 млн. тільки з європейських країн. У загальному потоці іммігрантів, що в'їжджають у США, основна частка припадає на вихідців із країн Латинської Америки, що пов'язані із США історично усталеними традиціями та географічною близькістю. Їхня кількість, з урахуванням як легальних, так і нелегальних емігрантів, перевищує два десятки мільйонів чоловік. Приплив іммігрантів в США і Канаду впродовж 90-х років оцінюється в 900 тис. осіб щорічно. Міграційне сальдо тільки в США становить до 600 тис. на рік. Останні два десятиліття імміграція в США зростала також за рахунок вихідців з Японії, Індонезії, Філіппін, Південної Кореї, а також країн Південної і Східної Європи [13, с. 277].

Динамічним є також обмін робочою силою між самими латиноамериканськими країнами, особливо у формі сезонної та нелегальної міграцій. Найбільшу кількість іноземних робітників поглинають Аргентина та Венесуела. Загальна чисельність іноземних іммігрантів в усіх країнах Латинської Америки дорівнює понад 4 млн. чол.

Зовсім новим пунктом концентрації інтернаціональних загонів робочої сили в повоєнні часи став регіон Перської затоки. Великомасштабна міжнародна міграція робочої сили почалась тут у 50-ті роки, коли внаслідок збільшення видобутку нафти потреба в робочій силі перевищила кількість місцевої. Міграція робочої сили в цей регіон швидко зростала після 1973 р., коли великі прибутки від нафти дали змогу здійснювати масштабні програми розвитку. В 1975 р. немісцеве населення шести основних центрів імміграції в регіоні (Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати) становило 2 млн. чол., у 1980 р. – 4 млн., або 44% загальної кількості населення. Наприкінці 90-х років у цих шести країнах, а також у Лівії налічувалося вже 5 млн. чол. іммігрантів, частка яких становить понад 50% усієї робочої сили. Переважну частину арабської міграції забезпечують Єгипет, Ірак, Сирія, Йорданія, Палестина [10, с. 208-211].

Щодо Африканського континенту, то тут регіоном найактивніших міграційних рухів є країни Південної та Центральної Африки. Слідом за залученням іноземного капіталу вдалися до імпорту робочих рук ПАР, Зімбабве, Гана, Камерун, Кенія, Лівія, в яких у середині 90-х років працювало понад 3 млн. чол., що приїхали з сусідніх африканських країн. Загальна кількість мігрантів у всіх країнах Африки досягає 6 млн. чол.

Проте найпотужнішим споживачем іноземної робочої сили стали в другій половині ХХ століття країни Західної та Північної Європи. Тут працює 15 млн. іноземних працівників (ця цифра коливається залежно від економічної кон'юнктури). Західна Європа перетворилася з району еміграції на найбільший центр притягання іноземної робочої сили й успішно конкурує із США у сфері використання дешевих людських ресурсів слаборозвинутих країн світу. У розвитку повоєнної міждержавної міграції в даному районі можна вирізнити дві стадії, що відмінні за рівнем інтенсивності та спрямо-

ваністю міграційних потоків, а також за кількістю країн, залучених до міграційних зв'язків.

Перша стадія (1945-1960 рр.) характеризується потужною європейською еміграцією за океан та відносно невисоким рівнем міждержавних пересувань робочої сили в межах західноєвропейського регіону. За цей період тільки в США виїхало 6,6 млн. європейців, у тому числі 1,8 млн. – із Великої Британії, майже 1,5 млн. – з Італії, більш ніж півмільйона – з Іспанії та Португалії, 780 тис. чол. – із ФРН.

Після 1960 р. настала друга стадія в розвитку сучасної трудової міграції, яку характеризують небувале зростання масштабів, темпів, економічної значущості внутрішньоконтинентального міждержавного обміну робочою силою та помітне скорочення міжконтинентальної міграції. За 10 років (1960-1969 рр.) із 17 млн. чол., що емігрували з європейських країн, тільки 3,5 млн. поїхали за океан, решта ж (13,5 млн.) пересувалися в межах Європи. Останні двадцять років понад 1 млн. чол. щорічно переїжджає в пошуках роботи з однієї європейської країни в іншу, загальна ж кількість мігрантів у Західній Європі в повоєнний період оцінюється в 30 млн. чол. На початку 60-х років у розвинутих країнах Західної Європи, що переживали економічне піднесення, внаслідок сприятливої господарської кон'юнктури та відносно високих темпів нагромадження капіталу різко зріс попит на додаткову робочу силу, задовольнити який за рахунок власних трудових ресурсів вони були неспроможні. Про бурхливе зростання імміграції в країни Західної Європи свідчать такі дані. Якщо в 1960 р. у ФРН налічувалося 276 тис. іммігрантів, то в 1965 р. їхня чисельність перевищувала 1,1 млн. чол., а в 1987 р. становила вже понад 4,1 млн. чол. Особливо посилювався приплив іноземців у ФРН у 1989 р., коли він досяг 842 тис. чол. Упродовж 90-х років в імміграційне русло в Німеччину включилися також вихідці з постсоціалістичних країн – Угорщини, Чехії, Польщі, України, Росії, що довело загальну чисельність іммігрантів до 6 млн. осіб. У Франції з 1954 по 1965 р. чисельність іноземної робочої сили зростала до 790,5 тис. чол. до 3 млн. чол., на початку 90-х років вона становила вже 4,1 млн. чол., або 7,7% усього населення країни. Тільки в 1997-2009 р. Франція прийняла 4,6 млн. іммігрантів [10, с. 156].

Розширився імпорту робочої сили і в інші високорозвинуті країни Західної Європи: Англію, Швецію, Швейцарію, Бельгію, Нідерланди, Люксембург. Присутність у них більш ніж 15-мільйонної армії іноземних працівників свідчить про перетворення іммігрантів на важливий чинник економічного розвитку названих країн.

Сьогодні до міжнародної міграції залучене найбільш широке розмаїття етнічних та культурних груп, ніж будь-коли раніше. Мігрує значно більше жінок – поодинокі чи на чолі сімей; число людей, що живуть і працюють за кордоном, не маючи законного статусу, дедалі більше; спостерігається суттєвий приріст тимчасової та кругової міграції. Змінюються також ті місцевості, звідки мігранти походять, та ті, куди вони переїжджають. На даний час вже більше половини світового населення живе в містах. До 2050 року у містах житиме майже 70% населення світу, глобальна пропорція способу життя за століття перетвориться на зворотну: у 1950 році городян було менше 30% (Департамент з економічних і соціальних питань ООН, 2010). Це впливає також на внутрішню міграційну пересування та соціальну єдність, тому що часто мігранти сконцентровані у містах. Нові місця призначення трудової міграції в економіці Африки,

Азії і Латинської Америки, що розвивається, чітко вказують не лише на дедалі зростаючу важливість міграційних переміщень з Півдня на Південь, але й на необхідність подальших інвестицій в управління міграцією у цих регіонах. Нові моделі міграції впливатимуть також і на етнічний склад населення держав, і на способи соціальної інтеграції та єдності у процесі зміни моделей людської мобільності [2].

Крім того, поточна демографічна незбалансованість між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, за прогнозами, у найближчому майбутньому буде тільки збільшуватися. Є певна невідповідність між попитом на робітників-мігрантів та пропозицією, і це часто сприяє незаконній міграції та порушенню прав мігрантів. Прогнози для 27 країн-членів Європейського Союзу на наступні 50 років зокрема вказують на стрімке зростання числа пенсіонерів – стосовно пенсіонерів очікується, що співвідношення їхнього фінансового забезпечення серйозно зміниться – від теперішніх 4:1 до лише 2:1 у 2060 році, і до того ж 2060 року очікується ще 15-відсоткове скорочення кількості населення працездатного віку (Європейська Комісія, 2009). Подібні тенденції також спостерігаються і в інших промислово розвинутих країнах, згадаємо лише деякі, – наприклад, у Японії, Республіці Корея та Російській Федерації [2].

Таким чином, для європейської міграції на сучасному етапі характерні три основні напрямки:

– *По-перше*, вагомими за масштабами є міграційні потоки з менш розвинутих країн Південної й Східної Європи – Греції, Іспанії, Туреччини, Португалії, Югославії, Словенії, Угорщини, Польщі, Чехії, Словаччини у високорозвинені держави Західної й Північної Європи – Францію, Англію, ФРН, Австрію, Швейцарію, Голландію, Бельгію, Швецію.

– *По-друге*, постачальниками робочої сили на західноєвропейський ринок праці виступають країни Північної Африки, а також Індія, Пакистан та інші держави, що розвиваються.

– І, нарешті, *по-третє*, робоча сила мігрує з однієї високорозвинутої країни Європи в іншу.

Мета міждержавного переміщення робочої сили – прагнення до поліпшення матеріального стану – залишається незмінною, як правило, в тривалій історичній перспективі.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні **висновки**:

1. На сьогоднішній день розвиток міжнародних міграційних процесів (*міграція населення – зміна постійного місця проживання між різними адміністративними одиницями*) набув колосальних масштабів, через що з'явилась значна кількість визначень та класифікацій міграції. Безперечно, всі вони заслу-

говують на визнання і є правильними та потрібними. Та все ж найпоширенішими та найвикористовуванишими, як нам здається, є поділ міграцій на: а) еміграції й імміграції та б) сезонні, епізодичні, маятникові, незворотні.

2. Основними причинами міграцій є причини економічного, політичного та військового порядку. Говорячи ж про форми міжнародного міграційних процесів, відзначимо, що основними з них є постійна й тимчасова міграції.

3. Міжнародна міграція робочої сили набуває дедалі глобальнішого характеру. Сьогодні вона охоплює абсолютну більшість країн світу. Та все ж основними напрямками сучасних міграційних процесів є Північний та Південноамериканський регіон, Західноєвропейський ринок, Південно-Східна та Західна Азія, Африканська ділянка переселенських рухів. Саме тому дані процеси потребують регулювання з боку держав, що беруть участь в обміні трудовими ресурсами, та виваженої міжнародної міграційної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Воробйова О.Д. Міграційні процеси населення: питання теорії та державної міграційної політики // Проблеми правового регулювання міграційних процесів на території Російської Федерації / Аналітичний збірник Ради Федерації ФС РФ. – 2003. – № 9 (202). – С. 35.
2. Звіт «Світова міграція у 2010 році. Майбутнє міграції: Розбудова дієвості заради змін» // Офіційний сайт МОМ в Україні: <http://iom.org.ua>.
3. Інформаційно-статистичний бюлетень Міністерства праці та соціальної політики України. – 2006. – № (10). – С. 33-45.
4. Кичак О.Ю. Трудова міграція українців Закарпаття на початку XXI століття та її культурно-побутові наслідки: Монографія. – Ужгород: Гражда, 2012. – 368 с.: іл.
5. Козик В.В., Панкова Л.А., Даниленко Н.Б. Міжнародні економічні відносини. – К.: Знання, 2008. – 406 с.
6. Крючкова Ірина. Україна в ієрархії рівня життя: перспективи просування вгору // Дзеркало тижня. – № 37 (512). – 2006 р. – 18-24 вересня – С. 23-26.
7. Липов В.В. Міжнародні економічні відносини. Модуль 1: Світова система господарювання. – К.: Професіонал, 2008. – 368 с.
8. Міграція та глобальна рецесія. Звіт 2009 року за дорученням служби ВВС МРІ, Вашингтон, округ Колумбія. Інститут міграційної політики (МРІ). Джерело: <http://www.migrationpolicy.org>.
9. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 2004. – 294 с.
10. Світова економіка / А.С. Філіпенко, О.І. Рогач, О.І. Шнирков та ін. – К.: Либідь, 2003. – 584 с.
11. Соціально-економічна географія України / За ред. Шаблія О.І. – Львів: Світ, 2003. – 305 с.
12. Україна і світове господарство / За ред. С.В. Головки. – К.: Либідь, 2006. – 286 с.
13. Халеви́нская Е.Д. Мировая экономика и международные экономические отношения. – М.: Экономистъ, 2005. – 316 с.